

УДК 811.161.3+811.111

ТЫПАЛОГІЯ СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ДАЛУЧЭННЯ Ё БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

К. І. Субота,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры замежных моў
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7028-9637>

Паступіў у рэдакцыю 11.04.2025.

UDC 811.161.3+811.111

THE TYPOLOGY OF STRUCTURAL AND SEMANTIC ORGANIZATION OF SENTENCE FRAGMENTS IN BELARUSIAN AND ENGLISH

K. Subota,

PhD in Philology, the Associate Professor
of the Department of Foreign Languages
of Belarusian State Pedagogical
University named after Maxim Tank
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7028-9637>

Received on 11.04.2025.

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці структурна-семантычнай арганізацыі далучальных канструкцый у беларускай і англійскай мовах, вылучаюцца ўніверсальныя і спецыфічныя параметры тыпалогіі. Такія тыпалагічныя істотныя прыкметы, як лад граматычных сістэм і парадак слоў, вызначаюць спецыфіку структурна-семантычнай арганізацыі далучальных канструкцый у беларускай і англійскай мовах.

Ключавыя словы: структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі, далучальныя канструкцыі, сінтаксічная дэрывацыя, семантыка-сінтаксічныя параметры тыпалогіі.

The article discusses the possibility of structural-semantic organization of sentence fragments in the Belarusian and English languages, defines universal and specific parameters of typology. Such issues as grammar systems and word order determine a specific structural-semantic organization of fragmented constructions in the Belarusian and English languages.

Keywords: structural and syntactic modifications, sentence fragments, syntactic dynamics, semantic and syntactic parameters of typology.

Развіццё сінтаксічных сістэм моў свету выклікае шырокае функцыянаванне структурна-сінтаксічных мадыфікацый, што абумоўлена тэндэнцыяй да ўдасканалення механізмаў рэгулявання сінтаксічнай дэрывацыі. Таму тыпалагічнае апісанне дынамічных сінтаксічных працэсаў у мовах з розным граматычным ладам стала адным з прыярытэтных кірункаў у сучасным мовазнаўстве. Узрост цікавасці да далучальных канструкцый у лінгвістыцы звязаны з актыўным пранікненнем вуснай мовы ў пісьмовую, са зменай навуковай парадэгмы, накіраванай на вывучэнне сінтаксічных адзінак з улікам метадалагічных прынцыпаў такіх галін мовазнаўства, як камунікатыўная, камунікатыўна-функцыянальная, кагнітыўная, псіхалагічная лінгвістыка.

Праблема далучальных канструкцый разглядалася прадстаўнікамі розных сінтаксічных напрамкаў – структурна-функцыянальнага, кагнітыўнага, псіхалагічнага, камунікатыўнага, стылістычнага, а таксама ў межах міждысцыплінарных даследаванняў. Былі распрацаваны метадалагічныя прынцыпы даследавання ў розных аспектах лінгвістыкі – далучэнне разглядалася як феномен псіхалагічнай дзейнасці чалавека [1, с. 23], як узаемадзеянне кампанентаў розных узроўняў [2; 3], як стылістычны сродак уздзеяння [4, с. 217]. Адрозненні ў кваліфікацыі і інтэрпрэтацыі структурна-сінтаксічных мадыфікацый ускладняюць іх упарадкаванне. Гэта адкрыла перспектывы для поўнага і комплекснага аналізу далучальных канструкцый у розных аспектах, у тым ліку і ў параўнальна-тыпалагічным.

Мэта даследавання – вызначыць спецыфіку структурна-семантычнай арганізацыі далучальных канструкцый у беларускай і англійскай мовах. Матэрыялам для даследавання паслужылі арыгінальныя творы мастацкай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI ст. беларускіх і англійскіх аўтараў. Фактычны матэрыял для аналізу падбіраўся метадам суцэльнай выбаркі і склаў 565 далучальных канструкцый з беларускамоўных крыніц і 727 адзінак з англамоўных.

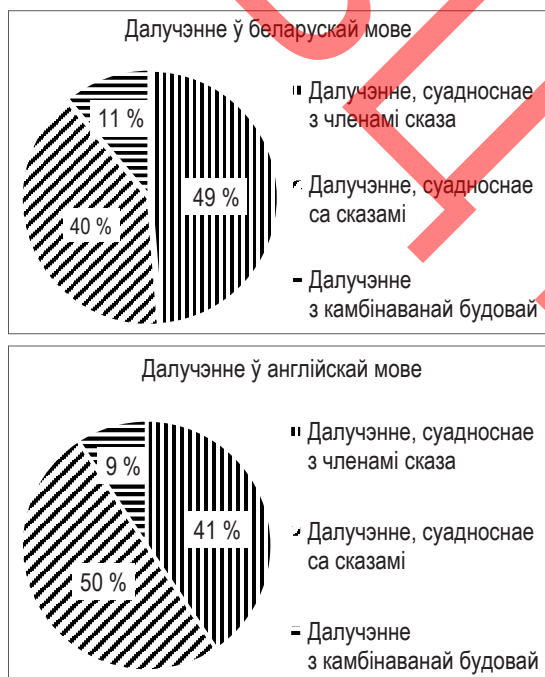
Аktуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю распрацоўкі кваліфікацыйных, класіфікацыйных і сістэмаўтвараючых параметраў для ўпарадкавання далучальных канструкцый, патрэбай устанавіць іх спецыфічныя ўласцівасці ў беларускай і англійскай мовах. Параўнальнае даследаванне з'явы далучэння ў беларускай і англійскай мовах дазваляе выявіць тыпалагічнае падабенства і адрозненне, заснаванае на ўніверсальных і спецыфічных параметрах іх тыпалогіі, што спрыяе ўзбагачэнню тэарэтычнай базы сінтаксісу і ўдасканаленню метадалагічных прынцыпаў даследавання падобных з'яў.

Сістэматызацыя структурна-сінтаксічных мадыфікацый традыцыйна ажыццяўляецца на аснове кампанента, які актуалізуецца. У аснову класіфікацыі далучальных канструкцый пакладзена структурна-семантычная канцэпцыя, распрацаваная Л. І. Бураком, дзе ўлічваюцца тыпы сінтаксічнай сувязі (паратаксічная і гіпатаксічная; паралельная і ступеньчатая; злучнікавая, бяззлучнікавая або камбінаваная), пазіцыя далучальнага кампанента (прэпазіцыя і постпазіцыя) [2].

Такім чынам, у дзвюх мовах аналізуюцца рознаўзроўневыя далучальныя кампаненты, аб'яднаныя адзінствам семантыка-сінтаксічнага параметра сістэматызацыі, сінтаксічных сувязей і адносін.

На аснове такіх **універсальных** параметраў тыпалогіі, як наяўнасць сінтаксічнага далучэння ў беларускай і англійскай мовах, былі вылучаны тры асноўныя тыпы далучальных канструкцый у супастаўляльных мовах – далучальныя канструкцыі, суадносныя з членамі сказа; далучальныя канструкцыі, суадносныя са сказамі; далучэнне з камбінаванай будовай (рысунк 1).

Падобныя з'явы назіраюцца як у беларускай мове: *Пабегла з канцылярыі. З дзетдома. Назаўсёды* (В. Казько); *Пахла мясной прыправай. Але Чубар есці не спяшаўся* (І. Чыгрынаў), так і ў англійскай: *Again you found me. Here* (літ. Ты зноў знайшоў мяне. Тут)¹ (V. Woolf); *Our ways of life are too different. Our attitudes and our backgrounds are incompatible* (літ. Наш лад жыцця занадта розны. Нашы адносіны і вопыт несумяшчальныя) (T. Williams).

Рысунк 1 – Структурна-семантычныя тыпы далучэння ў супастаўляемых мовах

Агульным для аналізуемых моў з'яўляецца наяўнасць паратаксічна-далучальнай сінтаксічнай сувязі: *Мне малец казаў троху чаго аб вас. Аб бацьку вашым казаў...* (М. Гарэцкі); *Sasha no longer took anything from stores – their cold, inert goods didn't tempt her. Only from people* (літ. Саша больш нічога не брала з крамаў – іх халодныя інэртныя тавары не радавалі яе. Толькі ад людзей) (J. Egan) і гіпатаксічна-далучальнай: *Цяпер прападай. Ад рук во такіх...* (В. Быкаў); *Houses. Have always been fireproof, take my word for it* (літ.

Дамы. Заўсёды былі вогнеўстойлівымі, павер на слова) (R. Bradbury), што таксама вызначае іх сістэматызацыю.

У далучальных канструкцыях, суадносных са сказамі, дыферэнцыяцыя далучэння ажыццяўляецца на аснове відаў сувязі паміж часткамі, якая можа быць паралельнай: *Заліло ўжо і званыцы. Павольна ішлі на дно «плыўцы»* (У. Караткевіч); *I'm not rich. But I have some money* (літ. Я небагаты. Але ў мяне ёсць грошы) (J. Wells) або ступеньчатай: *Яркая бледна-блакітная бліскавіца шуганула з неба. I ўслед за ёй траскучы ўдар грому* (А. Дудараў); *I'm not a religious man. But it's been a long time* (літ. Я не рэлігійны чалавек. Але час ідзе) (R. Bradbury).

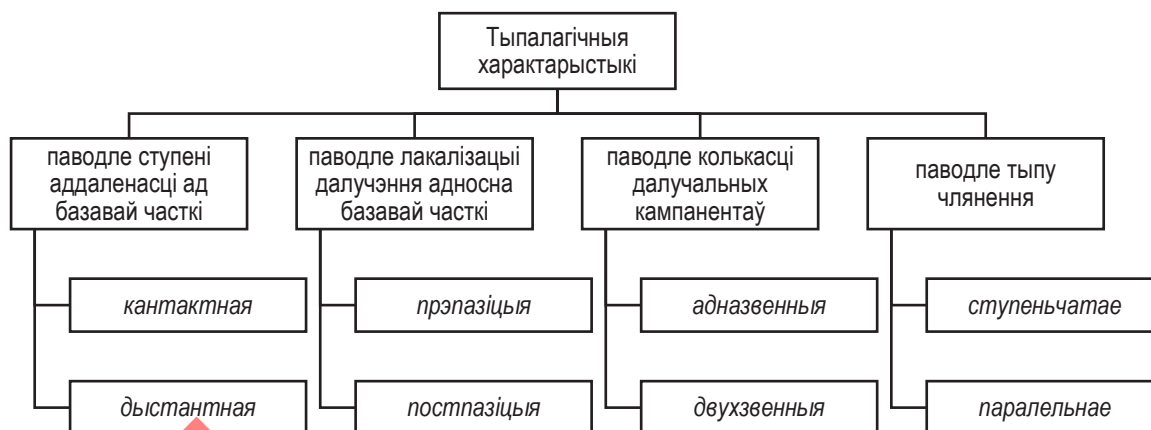
Семантыка-сінтаксічныя параметры тыпалогіі прадвызначаюць падзел аб'екта сінтаксісу на аснове віду далучальных канструкцый – дзейніка, выказніка, дапаўнення, азначэння, акалічнасці. Пры гэтым улічваюцца сінтаксічныя адносіны, якія фарміруюцца ў працэсе далучэння – аб'ектныя, атрыбутыўныя, акалічнасныя.

У якасці параметра сістэматызацыі была абрана пазіцыя кампанента ў сказе, і на гэтай аснове былі вылучаны прэпазіцыйныя і постпазіцыйныя далучальныя канструкцыі. Падобныя з'явы назіраюцца ў далучальных канструкцыях, суадносных з членамі сказа: *Гуркоў салёных панам афіцэрам! Капусткі выберы добраі!* (І. Шамякін); *Sleep! She wants to sleep! You'll get all the sleep you need after you're dead* (літ. Спаць! Яна хоча спаць. У вас будзе шмат часу выспацца на тым свеце) (A. Sillitoe); *Зараз я даў ёй неблагі ўрок. Апошні ў жыцці* (У. Караткевіч); *Family's got money like you wouldn't believe. Millions and millions* (літ. У сям'і ёсць неймаверныя грошы. Мільёны і мільёны) (D. Tartt).

Дыферэнцыяцыя далучэння ажыццяўляецца з улікам ступені іх аддаленасці ад базавай часткі, што дазваляе кваліфікаваць далучальныя канструкцыі як кантактныя: *Летась вы ўзялі ў палон я бацьку. Караля Краіны Сланечнікаў* (П. Васючэнка); *Now, it's all fear. // Fear and wrongdoing* (літ. Цяпер гэта ўсё страх. Страх і крыўды) (J. Ashbery) і дыстантныя: *Размову вялі ў кабінёце галоўнага ўрача. Але без маці* (І. Шамякін); *You're too young to start giving up. Too young, and too lovely* (літ. Ты занадта маладая, каб пачаць здавацца. Занадта маладая і занадта мілая) (J. Osborne).

Як бачна, для пабудовы тыпалогіі далучальных канструкцый у беларускай і англійскай мовах былі выкарыстаны параметры, вылучаныя на аснове тыпалагічна істотных прыкмет з улікам узроўню сінтаксічнай арганізацыі, на якім ажыццяўлялася дыферэнцыяцыя далучэння. Супастаўляльны лінгвістычны аналіз дазволіў выявіць наступныя тыпалагічныя характарыстыкі далучальных канструкцый, суадносных з членамі сказа: дыферэнцыяцыя далучэння паводле ступені аддаленасці ад базавай часткі, паводле лакалізацыі далучэння адносна базавай часткі, паводле колькасці далучальных кампанентаў, паводле тыпу членяння (рысунк 2).

¹ Тут і далей пераклад прыкладаў здзейснены аўтарам. – К. С.

Рысунк 2 – Тыпалагічная характарыстыка далучэнняў, суадносных з членамі сказа

Спецыфіку структурна-семантычнай арганізацыі далучальных канструкцый у беларускай і англійскай мовах вызначаюць тыпалагічныя істотныя прыкметы – **пад граматычных сістэм і парадак слоў** у іх. Гэта прадвызначае спосаб рэпрэзентацыі граматычных значэнняў (сінтэтычны / аналітычны), наяўнасць / адсутнасць маркераў граматычнага значэння, што ўплывае на тыпа- і відаўтварэнне канструкцый у беларускай і англійскай мовах.

Напрыклад, у англійскай мове часткова адсутнічаюць маркеры граматычнага значэння, таму ў ёй назіраецца парцэляцыя сэнсавага дзеяслова, пры гэтым граматычны фармант застаецца ў базавай частцы: *I really don't, Cliff. I don't think I can take much more* (літ. *Я сапраўды, Кліф. Не думаю, што я змагу гэта выносіць далей*) (J. Osborne). У беларускай мове падобныя з'явы не выяўлены, паколькі характар граматычнай сістэмы сінтэтычны, што дазваляе маркіраваць граматычнае значэнне марфалагічнымі сродкамі, а значыць, парцэлявацца можа выказнік цалкам: *А я... Жывы чалавек. Быў не супраць з чалавекам паразуменне знайсці* (Г. Далідовіч). Падобны фактар выконвае кваліфікацыйную функцыю – вылучае такія канструкцыі ў асобны від, які назіраецца выключна ў англійскай мове.

Названая ўласцівасць англійскай мовы дазваляе вылучаць у асобны тып далучальныя выказнікі з гіпатаксічнай сувяззю, якія складаюцца з некалькіх слоў – граматычнага фарманта (маркіруе час, мадальнасць, стан) і семантычнага кампанента. Падобнае відаўтварэнне абумоўлена немагчымасцю выражаць граматычнае значэнне і семантыку адной лексемай.

Пры відавой класіфікацыі далучальных канструкцый таксама неабходна ўлічваць такую праяву аналітычнага характару англійскай мовы, як абавязковую эксплікацыю граматычнай асновы сказа. Гэтая ўласцівасць захоўвае свой статус і на ўзроўні звышфразовага адзінства, таму ў англійскай мове ўнутры паратаксічнага тыпу вылучаецца від – далучэнне аднародных дзейнікаў з паўторам выказніка ў далучальным кампаненце. У беларускай мове падобная з'ява не

назіраецца, бо магчыма маркіроўка прэдыкатыўных значэнняў імпліцытным спосабам.

Аналагічным чынам вылучаецца відавы клас далучальных канструкцый – выказнікаў – з абавязковым паўторам дзейніка ў парцэляванай частцы: *I ran to the end of the corridor. I grabbed hold of the iron door. I started slamming it as loud as I could. Over and over again* (літ. *Я пабег у канец калідора. Я схопіў лямку жалезных дзвярэй. Я пачаў ляскаць імі так моцна, як мог. Зноў і зноў*) (Ph. Ridley). Падобная з'ява абумоўлена неабходнасцю экспліцытнага выражэння граматычнага дзейніка ва ўсіх прэдыкатыўных частках, бо маркеры граматычнага значэння адсутнічаюць, і ў такіх канструкцыях іншым спосабам прэдыкатыўныя значэнні выразіць нельга. Гэта значыць, што фармальна канструкцыя ў англійскай мове двухсастаўная. Адсутнасць размежавання граматычнага і сэнсавага дзейніка і выказніка ў беларускай мове дазваляе парцэляваць як дзейнік, так і выказнік без парнага дубліравання іх ў далучэнні: *Вольга асеклася. Апусціла рукі. Глядзела на яго шырока расплюшчанымі вачамі* (І. Шамякін).

Важным параметрам тыпалогіі далучальных канструкцый выступае парадак слоў: фіксаваны ў англійскай мове і свабодны – у беларускай. Пазіцыя азначэння ў англійскай мове пастаянная – яно знаходзіцца перад дзейнікам, што дазваляе вылучыць у асобны від далучальнае прэпазіцыйнае азначэнне: *Towering, antlerless, // high as a church, // homely as a house // (or, safe as houses). // A man's voice assures us // «Perfectly harmless...»* (літ. *Узвышаны, бязмерны, высокі, як царква, цёплы, як дом (або надзейны). Мужчынскі голас запэўнівае нас. «Поўнасьцю бяспечны...»*) (E. Bishop).

Таксама ў англійскай мове вылучаюцца ў асобны тып далучальныя шматзвенныя канструкцыі з паралельным члянэннем і паратаксічнай бяззлучнікавай сувяззю: *I hate the uneducated and the ignorant. I hate the pompous and the phoney. I hate the jealous and the resentful* (літ. *Я ненавіджу неадукаваных і недасведчаных. Я ненавіджу напышлівых і саманадзейных.*

Я ненавіджу раўнівых і крыўдлівых) (J. Fowles); *I can't stand that man. And I can't stand her either* (літ. *Я не магу выносіць таго чалавека. І я не магу выносіць яе таксама*) (I. Murdoch). Падобнае тыпа- і відаўтварэнне абумоўлена тым фактарам, што граматычны складнік галоўных членаў павінен быць выражаны экспліцытна, у выніку чаго можна назіраць іх паўтор у кожнай структурнай частцы.

Фіксаваны парадак слоў у англійскай мове спрыяе ўзрастанню камунікатыўнай нагрукі на канцавыя кампаненты сказа, што садзейнічае шырокаму ўтварэнню ў ёй спецыфічных відаў далучэння – далучальных канструкцый з адсутнасцю структурнага паралелізму: *Should I go to the bookstore? To the movies? Buy a bottle of Scotch?* (літ. *Ці варта мне ісці ў кнігарню? У кіно? Купіць бутэльку скотча?*) (D. Tartt), са ступеньчатым тыпам членення: *I have always been a seeker. And my seeking has taken the form of that attempt to tell truth of which I have just spoken* (літ. *Я заўсёды быў шукальнікам. І маё шукальніцтва набыло форму спробы сказаць праўду, пра якую я толькі што сказаў*) (I. Murdoch), з паўторамі розных кампанентаў: *We want to have fun. And we want to be rescued* (літ. *Мы хочам весяліцца. І мы хочам выратавацца*) (W. Golding). Вылучаныя намі параметры выступаюць тыпалагічна істотнымі і пакладзены ў аснову класіфікацыі.

Свабодны парадак слоў у беларускай мове дазваляе шырока функцыянаваць у ёй далучальным дзейнікам з паратаксічнай сувяззю з кантактным размяшчэннем: *Над гэтай скрынкай сапліся ўсе. І замкавыя вялікія людзі, і касцёльныя, і людзі царквы* (У. Караткевіч). Сінкрэтычны характар граматычнай сістэмы беларускай мовы дазваляе выражаць граматычныя значэнні сродкамі розных узроўняў, а значыць парцэляваныя члены сказа займаюць любую пазіцыю.

Адсутнасць марфемных маркераў для абазначэння аналізуемых сінтаксічных адносін і ана-

літычны характар англійскай мовы дазваляе рэпрэзентаваць сэнс далучальных канструкцый іншымі сінтаксічнымі мадэлямі, што значна пашырае іх відавы клас, і ўключае далучэнне складанага дапаўнення (complex object): *I wish I had the boy. To help me and to see this* (літ. *Шкада, што са мной няма хлопчыка. Каб мне дапамагчы і самому гэта пабачыць*) (E. Hemingway), далучэнне ў якасці акалічнасці дзеепрыслоўя цяперашняга часу: *I rise to a crouch and scuttle away. Keeping low. Hiding* (літ. *Я падымаюся і іду далей. Трымаючыся нізка. Хаваючыся*) (D. Setterfield).

Такім чынам, універсальныя параметры тыпалогіі моў аналітычнага і сінтэтычнага ладу – наяўнасць далучальнай сувязі і магчымасць структурнай дыферэнцыяцыі далучальных канструкцый – дазваляюць выдзеліць у беларускай і англійскай мовах далучальныя канструкцыі, суадносныя з членамі сказа, са сказамі і камбінаваная.

Спецыфічныя параметры іх сістэматызацыі – лад граматычнай сістэмы і парадак слоў – вызначаюць тыпалагічнае адрозненне ў структурна-семантычнай арганізацыі. Адсутнасць некаторых маркераў граматычнага значэння прадвызначае аналітычны спосаб іх выражэння ў англійскай мове, а значыць:

- наяўнасць спецыфічных відаў далучальных канструкцый, суадносных з членамі сказа,
- далучэнне сэнсавага дзеяслова ў складзе выказніка, граматычны кампанент якога застаецца ў базавай частцы.

Сінтэтычны спосаб выражэння граматычнага значэння ў беларускай мове прадудырае ўтварэнне адметных структурных відаў у ёй – далучэнне сінтаксічнага дэрывата – вытворнага выказніка, а таксама далучэнне дзейніка з паратаксічнай злучнікавай сувяззю, размешчанага кантактна і дыстантна ў постпазіцыі, што пашырае структурна-семантычную тыпалогію далучальных канструкцый у беларускай мове.

ЛІТАРАТУРА

1. Харитонова, Е. В. Динамика структуры синтаксиса современного русского языка: тенденции к экономичности и к дистинктности: на материале современной прессы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Харитонова Екатерина Владимировна ; Волгогр. гос. соц.-пед. ун-т. – Волгоград, 2014. – 27 с.
2. Бурак, Л. І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л. І. Бурак. – Мінск : Выд-ва Беларус. дзярж. ун-та, 1975. – 254 с.
3. Валгина, Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 302 с.
4. Сковородников, А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: опыт системных исследований / А. П. Сковородников. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1981. – 255 с.

REFERENCES

1. Haritonova, E. V. Dinamika struktury sintaksisa современного русского языка: tendencii k ekonomichnosti i k distinktnosti: na materiale sovremennoj pressy : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Haritonova Ekaterina Vladimirovna ; Volgogr. gos. soc.-ped. un-t. – Volgograd, 2014. – 27 s.
2. Burak, L. I. Daluchenne ŭ suchasnej belaruskaj move / L. I. Burak. – Minsk : Vyd-va Belarus. dzyarzh. un-ta, 1975. – 254 s.
3. Valgina, N. S. Aktivnye processy v sovremennom russkom yazyke : ucheb. posobie / N. S. Valgina. – M. : Logos, 2003. – 302 s.
4. Skovorodnikov, A. P. Ekspressivnye sintaksicheskie konstrukcii sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: opyt sistemnyh issledovanij / A. P. Skovorodnikov. – Tomsk : Izd-vo Tom. un-ta, 1981. – 255 s.